

**РЕСПУБЛИКА “ОИЛА”
ИЛМИЙ-АМАЛИЙ МАРКАЗИ**

Умаров Бахриддин, Феруза Акрамова, Низора Шомуротова

**ОИЛАДА ЁШ АВЛОДНИ ЁТ ҒОЯЛАРГА ҚАРШИ
“ҒОЯВИЙ ИММУНИТЕТ”ИНИ ОШИРИШНИНГ
ПСИХОЛОГИК ЖИҲАТЛАРИ**

Илмий-услубий қўлланма

ТОШКЕНТ – 2016

Умаров Бахриддин, Феруза Акрамова, Нигора Шомуротова.

Оилада ёш авлодни ёт ғояларга қарши “ғоявий иммунитет”ини оширишнинг психологик жиҳатлари. / Б.Умаров – Тошкент “РОИАМ”, 2016.- 36 б.

Масъул муҳаррир:

Хафиза Мамадалиева – иқтисод фанлари номзоди

Такризчилар:

**Ш.Халилова.– педагогика фанлари доктори, проф
Абдуллаева Р. – психология фанлари номзоди.**

Мазкур услубий қўлланма Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси ҳузуридаги Фан ва технологияларни ривожлантиришни мувофиқлаштириш қўмитаси томонидан эълон қилинган “Ўзбекистонда оила институтини ривожлантириш ҳамда баркамол авлод тарбиясининг маънавий-ҳуқуқий, тиббий-психологик ва демографик омилларини тадқиқ этиш” номли грант лойиҳасининг “Ўзбекистон оилаларида соғлом психологик муҳитни таркиб топтиришда шахслараро муносабатларнинг илмий-назарий ва методологик муаммолари” мавзусидаги и л м и й – тадқиқот иши доирасида тайёрланди.

Мазкур услубий қўлланмадан маҳалла комиссиялари аъзолари, маҳалла ҳузуридаги “Ота-оналар университети” ходимлари фаолиятида, оилалардаги ота-оналар ва шу соҳага қизиқувчилар фойдаланишлари мумкин.

Услубий қўлланма республика “Оила” илмий-амалий маркази илмий-услубий кенгаши йиғилишининг 2016 йил 10 октябрдаги 4-сонли баённомаси билан тасдиқланган ва нашрга тавсия этилган.

СЎЗ БОШИ

Бугунги глобализация, информацион хуружлар ва турли хил маълумотларнинг турли йўллар билан мамлакатимизга кириб келиб, ёшларимизни ҳар томонлама маънавий жихатдан етук қилиб тарбиялаш жараёнларига нафақат ижобий, балки баъзан салбий таъсир кўрсатиши мумкин. Зеро, дунёга юз очган, ёшлари дунё тилларини бемалол эгаллаб, “интернетомания” касалига чалиниш арафасида турган Ўзбекистонга ҳам яхши, ҳам ёмон таъсирлар, хуружлар мавжудлиги шароитида шахсни маънавий қадриятлар таъсирида баркамол қилиб тарбиялашда муайян муаммолар мавжуд.

Ҳозирги мураккаб шароитда халқимиз, аввало, ўсиб-униб келаётган ёш авлодимиз онги ва қалбида ёт ғояларга қарши **мафкуравий иммунитет** ҳосил қилиш муҳим ва долзарб аҳамият касб этган вазифаларимиздандир. Бу ишни бамисоли ниҳолга мевали дарахт куртагини пайванд қиладиган уста боғбондек нозиклик ва меҳр билан, оқилона йўл билан амалга ошириш лозим.

Глобал ўзгаришлар маънавий тарбияга таҳдид солаётган шароитда ёшларни тўғри яшашга, ватанпарвар бўлишга ўргатиш орқали уларда мафкуравий иммунитетни тарбиялаш энг долзарб вазифалардир. Бу борада биринчидан, хулқ-атвордаги хатоликлар энг аввало фикрлаш тарзидаги хатоликларнинг оқибати бўлгани учун ёшларнинг негатив фикрлаш тарзининг схемасини ўзгартириш; иккинчидан, фикрлаш тарзига таъсир кўрсатиш учун катталар ўзларининг тушунтириш услубларини, тарбия методларини ўзгартиришлари; учинчидан, ёшларнинг ўз-ўзини идрок қилишини, ўзига бўлган баҳосини ўзгартиришга эришиш керак бўлади. Шунингдек, бола шахсининг ўзига, оиласига ёки дўстларига, манфаатли иш қилиб, олқиш олсин, яъни, уларни жамоат ишларига кенг жалб этиш амалиётини кенгайтириш, бу ишдан манфаатдорлигини ошириш лозим.

Ёшлар турли ёт ва ғаразли ахборот хуружларига берилмаслиги учун уларда **миллий ғурурни** тинимсиз тарбиялаш ва тарбиявий мулоқотлардан оқилона фойдаланиш зарур. Миллий ғурурнинг аҳамияти шундаки, бундай сифати бор инсон бошқаларга қул бўлишни, жумладан, ахборот хуружларига тобе бўлмайди. Миллий ғурури бор инсонда имон, инсоф ва диёнат тушунчаларини шакллантириш мумкин. Чунки инсон қалби билан боғлиқ бу қадриятлар Интернет ва очиқ ахборотлар оламида адаштирмайдиган “компас” ролини ўйнайди.

Ёшларга қаратилган ахборотни етказиш ўзига хос психологик жараён эканлиги ва бу орқали ёшлар онгига таъсир амалга ошишини ҳаммамиз биламиз, албатта. Ёшларни маълумотлар орқали ўз ортидан етаклаш ва таъсир этишда, буни ўзига хос **вазифалар** бажарилишини уқтирамыз:

1. Ёшларнинг қайси маълумотларга муурожаат этаётгани ва фойдаланаётганидан доимий хабардор бўлиб бориш.

2. Хилма-хил маълумотлар орасидан ўзига хос ва мосини, фойдалисини ажратиб олишга ўргатиш.

3. Ёшларнинг турли маълумотларга нисбатан муносабатини анкета сўровлари орқали билиб олиш, олинган фикрларни таҳлил этиб, ёшларни баркамол бўла олишларига хизмат қиладиган йўналишларда иш олиб бориш, улардаги хошиш, истак, ниятларни билишга қизиқиш, уларга нисбатан бефарқ бўлмаслик.

Энг муҳими, ахборот билан қуролланиш шахсни инқирозига эмас, балки уни ривожланишига хизмат қилиши керак. Бу борада глобаллашувнинг ўзига хос жиҳатларини унутмаслигимиз керак. Чунки, глобаллашувни чуқур ўрганмаслик, ундан фойдаланиш стратегияси, тактикаси ва технологиясини ишлаб чиқмаслик мамлакат иқтисоди ва маданияти, маънавиятини тоғдан тушаётган шиддатли дарё оқимида бошқарувсиз қайикни топшириб қўйиш билан баравар бўлади.

Бунинг учун маънавий тарбия тизими олдида турган ёш авлодда шакллантириш жуда зарур бўлган **уч масалага** эътибор қаратиш зарур:

1. Бепарволик ва лоқайдликка йўл қўймаслик, хушёрлик ва жонқуярлик.
2. Халқаро майдонда содир бўлаётган жараёнларнинг туб моҳиятига этиб бориш, улар ҳақида холис ва мустақил фикрга эга бўлиш.
3. Миллий ахлоқий кадриятларимизни сақлаб қолиш, “Оммавий маданият” хуружларига қарши курашиш.

Ёшлар маънавиятини турли маънавий таҳдидларга қарши курашишда ушбу **тавсиялар**ни келтиришни жоиз деб билдик:

- Ёшларнинг ўз мустақил фикрига эга бўлиши;
- Соғлом дунёқараш ва тафаккурга эга бўлиши;
- Турли маънавий хуружларга қарши собит тура олиши;
- Ёшларни иродали, фидойи ва ватанпарвар инсонлар этиб тарбиялаш;
- Комил инсон бўлишлари.

Зеро, Ўзбекистоннинг Биринчи Президенти Ислом Каримовнинг фикрларини ёдда тутиш биз учун ҳамиша аҳамиятлидир: “Энг муҳими, қалбимизда ғуруримиз, билагимизда кучимиз бор экан, биз тинчликни ҳимоя қилишга, унга хавф солаётган кучларга қарши курашишга, қаддимизни тик тутиб, бошимизни баланд кўтариб яшашга қодирмиз. Бизни кўрқитмоқчи бўлаётган ғаламислар шуни билиб қўйсинки, биз ҳеч кимга бош эгмаганмиз ва ҳеч қачон бош эгмаймиз. Бунда бизга миллий ғоямиз ва мафкура ғоявий таянч ва асос бўлади”.

Муаллифлар

ГЛОБАЛЛАШУВ ШАРОИТИДА ЁТ ҲОЯЛАРДАН ҲИМОЯЛАНИШНИНГ ИЖТИМОЙ-ПСИХОЛОГИК ХАВФСИЗЛИГИ

Глобаллашув кишилик жамиятидаги маҳаллий аҳамиятга молик маданий, ахборот, иқтисодий, носийсий маконларнинг бир тизимга бирлашуви жараёнидир. Ер куррасининг турғун транспорт маршрутлари билан бирлаштирилуви, миграция оқимларининг кучайиши, ахборот технологияларининг тараққий этиши ва ҳақозолар шаклланаётган глобаллашувнинг босқичларидир. Ўтган асрнинг охири бу жараён мисли кўрилмаган даражада жадаллашувига олиб келди ва глобаллашув даври номини олди ¹.

Ҳозирги даврда глобаллашув жараёни тобора кенгайиб бормокда ва бу жаҳон сийсий маконинг янгича кўриниши ва тараққий этишига таъсир қилди. Жаҳон сийсий маконида давлатларнинг глобал ривожланиши бу авваламбор, дунёнинг барча давлатлари ва халқларининг сийсий, иқтисодий, ижтимоий, маданий, экологик, психологик жиҳатдан биргаликдаги янгича тараққиётидир.

Глобаллашув шароитида авж олган муаммоларнинг ечими ҳамкорликдаги ҳаракатларни талаб қилмокда. Ушбу интеграцион жараёнлар доирасида қуйидаги мақсад ва вазифаларнинг амалга оширилиши изоҳланади. Булар:

1) Халқаро ижтимоий – сийсий муаммолар: ядро урушининг олдини олиш; қуролланиши пойгаси даражасини пасайтириш; минтақавий ва давлатлароро можараларни ҳал қилиш; умумжаҳон ҳавфсизлик тизимининг мустаҳкамланиши; халқлар ўртасидаги ишончни такомиллаштириш.

2) Халқаро ижтимоий – иқтисодий ва экологик муаммолар: кам ривожланганлик ва у билан боғлиқ бўлган қашшоқлик ҳамда маданий қоқоқликни бартараф этиш; энергетик, хомашё, маҳсулот инқирозларини ҳал этиш йўлларини қидириш; тинч мақсадлар учун коинот маконини ва жаҳон океанини ўзлаштириш; ишлаб чиқариш жараёнини экологик ҳавфсизликни таъминлаш; табиий ресурслардан оқилона фойдаланишни таъминлаш.

¹ Сафаев С.С. «Глобаллашув шароитида миллий ҳавфсизликни таъминлашнинг долзарб масалалари» Т. 2005, 1-бет

3) Инсон муаммолари: асосий ҳуқуқ эркинликларига риоя қилиш; инсон ҳаёти учун муҳим бўлган шароитларни таъминлаш, ижтимоий муносабатларни демократлаштириш, маданиятни ривожлантириш ва сақлаш; инсон ва табиат, жамият, сиёсат ва халқаро муносабатлар ўртасидаги мувозанатни уйғунлаштириш. Жаҳон ҳамжамияти тажрибаси инсоният тақдирига таъсир этувчи муаммоларни фақатгина бирлашган ҳолда ҳал этиш мумкинлигини кўрсатмоқда.

Ҳар бир жамиятда ахборот – психологик ҳавфсизлик тушунчаси кўп ишлатилади. Бу тушунча аввало қандай пайдо бўлди? Унинг ҳаётийлиги инсоният тақдирига даҳлдорлиги нимада? Ана шундай савол туғилишининг ўзи муаммоларнинг долзарблиги ва ўта кескинлигини кўрсатади. Бизнингча, ахборот-психологик ҳавфсизлик тушунчаси куйидагиларда намоён бўлади:

1) Ахборот-психологик ҳавфсизлик бу бевосита инсон руҳиятига таъсир ўтказиши орқали уни ўз ақидаларидан, муқаддас идеалларидан, эътиқодларидан айирадиган бузғунчи ғоялардан асрашдир.

2) Ахборот-психологик ҳавфсизликка риоя қилинмаса, унинг таъсирчан чоралари кўрилмаса, бузғунчи ғоялар миллий қадриятларни барбод этиш орқали тарихан мавжуд бўлган халқлар ва миллатларни геноцидга олиб келиши муқаррар.

3) Тиғиз ахборотлашган жамиятда ахборот орқали замонавий руҳий таъсир технологияларининг тобора ривожланиб бораётганлиги шахс ва жамият тафаккурининг шаклланишига у ёки бу тарзда кучли таъсир ўтказиши мумкин. Жамоатчилик фикрининг қай даражада шаклланишига, жамиятнинг сиёсий онги, ҳуқуқий билимлар савияси, маънавий-маърифий даражасига қараб, жамиятнинг тараққиётига ёки таназзулига юз тутиши муқаррар.

4) Ижтимоий фикрни шакллантиришда ахборот таъсирини, ахборот технологияларидан фойдаланиш усуллари ва услубларининг тобора кенгайиб бораётганлигини назарда тутсак, ахборот – психологик ҳавфсизлик муаммоси яна ҳам кескинлашиб қолади².

Ҳозирги кунда ёшларнинг онгига четдан кириб келаётган ҳар турдаги ахборотлар тез суръатларда таъсир этмоқда, сабаби, айрим ёшлар енгил - елпи ахборотларга берилиб, уларни қабул қилиши ҳам осон кечади.

² Сафаев С.С. / Таркатма материал/ «Глобаллашув шароитида миллий ҳавфсизликни таъминлашнинг долзарб масалалари» Т. 2005 2-3-бетлар

Ахборот-психологик хавфсизлик тушунчаси ана шу тарзда маънавий-ахлоқий мезонга айланади. Эркин шахс ва озод кишилик жамоаси бўлган фуқаролик жамияти шароитида ахборот-психологик хавфсизликнинг ўзига хос тизимлари шаклланиши лозим. Бу бевосита ОАВ фаолияти ва унга хизмат қиладиган ахборот олувчи, сақловчи ва тарқатувчи ходимларнинг сиёсий савиясига, касб маҳоратига, энг муҳими фуқаролик позициясига, жамият ишига дахлдорлик туйғусига боғлиқ. Зотан, ахборот-психологик хавфсизликни таъминлашнинг бош мезони ва асосий таянчи – миллатпарварлик, ватанпарварлик, фидокорлик туйғуси ҳисобланади.³

Ҳозирги дунё тараққиётининг қонуниятлари ва глобаллашув жараёнларининг таҳлили дунё шахсий ва ижтимоий ҳаётнинг барча соҳаларида туб ўзгаришлар бўлишидан дарак берувчи «глобал ахборот жамияти» остонасида турганлигини кўрсатмоқда.

Шундай қилиб, глобаллашув шароитида ёшларимизнинг ёт ғояларга эргашиб кетиши, уларга қинғир ишларнинг жиддий оқибатлари, жавобгарлиги ва ҳуқуқий асослари ҳақида мукамал тушунчалар бериш, бу борада тарғибот ишларини янада кенгроқ олиб боришимиз лозим.

Ахборот соҳасида ахборот хуружи қизғин авж олган бир пайтда айни ана шу хуружлар моҳиятини, унинг манбаларини, ривожланиш омилларини, илмий тил билан айтганда, *конфликттоген* жиҳатларини чуқур ўрганиш лозим. Бузғунчи ва ҳужумкор ахборотлар мақсади, иддаоси, уларнинг тагида ётган манфаатлар қанчалик тўғри ўрганилса, уларга шунчалик тўғри ва ишончли зарба бериш мумкин бўлади.

Яна шуни айтиш лозимки, ёшларга турли хилдаги тўғараклар ташкил қилинса, шунда уларнинг бўш вақтлари ҳар қандай енгил-елпи ахборотлар қабул қилишга сарфланмайди.

Тиғиз ахборотлашган жамиятда «шахс-жамият-давлат» алоқадорлиги, уларнинг ўзаро узвийлиги ва яхлитлигини таъминлаш бир мунча қийинлашади. Чунки ахборот оқими тезлашгани ва ахборотлар гирдобида яшаши каби мураккаб, зиддиятли вазиятнинг юзага келиши бевосита шахс тафаккурининг, инсон дунёқарашининг кескин ўзгаришига сабаб бўлмоқда.

Бугун инсон ҳаётини ахборот тизимларисиз тасаввур қилиш қийин. Ахборот асрида ҳатто ҳарбий ҳаракатларнинг усул ва услубларига ҳам

³ Жўраев Н.Қ. Тарих фалсафасининг назарий асослари. Т., 2008.

муайян ўзгартиришлар киртилди. Шу билан бирга, инфор­мацион хуружлар авж ола бошлади.

Албатта, ахборот асридаги ҳарбий ҳаракатлар билан инфор­мацион урушлар бир-биридан фарқ қилади. Харбий ҳаракатларда ахборот технологиялар операция муваффақиятини таъминловчи восита саналади. Информацион урушда эса ахборотга алоҳида объект, қурол сифатида қаралади.

Глобаллашув асрида бир давлат ўз миллий манфаатларидан келиб чиққан ҳолда, ахборотга эга бўлиш, ундан фойдаланиш ва уни ҳимоялашга интилади. Шу боис муайян давлат бошқа бир давлатга оид ахборотни қўлга киритса, муайян устунликка эга бўлади.

Информацион урушнинг моҳияти шундаки, у ягона мақсад эмас, балки якуний мақсадга эришиш йўлидаги воситасидир. Ҳозирги технологиялар ахборот ўрнига уйдирма тарқатиш, бошқаларни ёлғон ахборотга ишонтириш имконини беради. Бунда уйдирма объекти ёлғонни ҳақиқат деб билади ва охир-оқибат ёлғон тарқатаётган томоннинг манфаатларига мос ҳаракат қила бошлайди. Кундалик ҳаётда учрайдиган фитна ва бўхтонлар ҳам инфор­мацион урушнинг содда кўринишларидир. Айримлар унга лаққа ишонишади. Фақат ҳурфикр инсон гап замирида ғайрмақсадлар мавжудлигини илғайди.

Информацион урушнинг таркибий қисмлари ҳам кўп. Масалан, психологик операциялар, дезинформация, воқеани бузиб ёки бўрттириб кўрсатиш орқали одамларнинг бирор фирма ёки компанияга, бирор сиёсий ҳаракатга ва ҳатто ҳукуматга ишончини сўндириш ёки ошириш мумкин (пиар технологиялар).

Информацион хуружнинг ҳавфли томони шундаки, юқорида кўрсатилгандек, у кучли бомбадек таъсир кўрсатади. Бунинг олдини олиш учун шу қуролга қарши айни турдаги қурол билан жавоб қайтариш зарур. Ўзбекистон Республикаси Биринчи Президенти Ислам Каримов айтганидек, *мафкурага қарши мафкура, гояга қарши гоя билан курашмоқ керак.*

Айниқса, ёшлар онгини ёт мафкура, бузғунчи ғоялардан сақлаш муҳим. Ўзбекистонда ёш авлоднинг жисмонан ва маънан етук инсон қилиб тарбиялаш давлат сиёсати даржасига кўтарилган. Спорт иншоотлари, касб-ҳунар коллежлари, академик лицейлар, турли тўғараклар ташкил қилинмоқда. Ёшларнинг бўш вақтини унумли ўтказиш учун барча шарт-шароилар яратилмоқда. Жамиятда

бирдламлик, бағрикенглик ғоялари кенг тарғиб этилмокда. Ўзбек халқининг миллий минталитети жамоа бўлиб яшашга, елкадошликка асосаланади. Шу нуқтаи назардан маҳалла инстутининг ривожлантирилаётганлиги муҳим аҳамият касб этмокда. Тўғри, айримлар жазони ўйлаб қонунбузарликдан тийилади. Лекин маҳалла - куйчиликнинг шуниси қимматлики, киши кўпроқ иснодни, юзи ерга қараб қолишини ўйлайди.

Мустақиллик йилларида Ўзбекистон қатор информацион хуружларни бошидан кечирди. Ваҳобийлар ёки Ҳизб-ут-Таҳрир оқими вакиллари билан ҳақиқий мусулмонлар ўртасидаги фарқ бугун яққол юзага чиққан. Бу ҳам Ўзбекистон раҳбариятининг ахборот хуружларига қарши муносиб жавоб берганлигига бир далилдир. Уйдирма ва бўҳтонлар гоҳ чет эл оммавий ахборот воситалари, гоҳ «мустақил журналистлар» томонидан тарқатилади ва афсуски, ҳамон онда-сонда бўлса-да, давом этаётир. Улар аслида, кимнинг ноғорасига ўйнаши тушунарли. Лекин хорижий мамлакатлардаги айрим сиёсатчилар куракда турмайдиган иғво гапларни қўллаб қувватлагани жуда ҳайратланарлидир.

Хўш, информацион хуруж восита экан, унинг замирида ётган якуний мақсад нимадан иборат? Ўзини демократ, инсон ҳуқуқлари ҳимоячилари санайдиган кимсаларни ёллаб, халқ орасида саросима келтириб чиқаришда қандай мақсадлар кўзланиши мумкин? Халифалик ва демократия ниқоби остида улкан табиий ресурсларга бой минтақа устидан назорат ўрнатишдек қабих мақсад яширин эмасми?!

Халифаликдан бошлайлик. Қандайдир тўда «халифалик ўрнатиш» мақсадида ғалаён келтириб чиқаради. Кенг омма буни инкор этади, лекин мустақил фикрлай олмайдиган тинч осуда ҳаётнинг қадрини билмайдиган айрим кимсалар уларга эргашади. Бундай вазиятда четдан бир «саховатпеша» келади. У тинчлик ўрнатиш ва демократияни тантана қилдириш учун келгандек бўлади. Лекин асл мақсади парокандаликни имкон қадар узок, иложи бўлса, то ресурслар ташиб кетилгунга қадар чўзишдан иборат бўлади.

Ўзбекистоннинг биринчи Президенти Ислон Каримов мамлакат хавфсизлиги, Марказий Осиё барқарорлиги кўп жихатдан ғоявий ва мафкуравий хуружларга қарши курашга боғлиқ эканлигини халқаро ташкилотлар минбарларидан такрор ва такрор таъкидлаб келганлар. Хусусан, Шанхай Ҳамкорлик Ташкилотининг 2005 йил июнь ойида

Остона шаҳрида бўлиб ўтган Саммитида мамлакатимиз раҳбари йиғилганлар эътиборини муҳим жиҳатларга қаратди. Кейинги пайтларда рўй бўлган воқеаларда пировард мақсади минтақадаги кучларнинг сиёсий ва иқтисодий мувозанатини ўз фойдасига ўзгартириш ва минтақада ўз ҳукмронлигини ўрнатишга қаратилган, узокни кўзлайдиган катта стратегик пинҳона режанинг факт айрим қирраларигина намоён бўлди.

«Хавфсизлик ва барқарорликка нисбатан турли таҳдидларнинг кўламигина эмас, балки, қўйилган геополитик мақсадларга эришишнинг маъно-мазмуни, восита ва услублари ҳам, ҳар бир мамлакатнинг ўзига хослиги ва ундаги мавжуд вазиятни ҳисобга олган ҳолда тубдан ўзгариб бораётганига эътибор қаратиш жоиз, - дейди Ўзбекистоннинг биринчи Президенти Ислон Каримов. Бу кучларнинг турли экстремистик ва айримачи тузилмалар билан кўшилиб бораётгани, шунингдек, ашаддий диний ташкилотлардан, гарчи ўзлари бошқа вазиятда уларни террористик ташкилотлар рўйхатига киритган бўлса-да, ўз мақсадлари йўлида фойдаланишдан ҳам тоймаётгани билан боғлиқ фактлар ҳам жиддий хавотир ўйғотмасдан қолмайди. Бу ўринишлардан кўзда тутилган пировард мақсад - минтақада «бошқариладиган беқарорлик» вазиятини келтириб чиқариш, ижтимоий – сиёсий барқарорликни бузиш ва ўзлари хоҳлаган тараққиёт моделини зўрлаб тикиштиришдан иборатдир».

Ҳозирги кунда ҳам Ўзбекистонда «Инсон ҳуқуқлари поймол қилинаётганлиги», «диндорлар таъқиб этилаётгани» ҳақида «ташвиш» билдирувчилар топилади. Бундай «жонкуярлар» мамлакатимизда минглаб масжидлар ишлаб тургани, ҳар йили минглаб ватандошларимиз ҳаж ва умра амалларини бажариб келаётгани, Шўро замонида оёқ ости бўлиб ётган юзлаб зиёратгоҳлар тикланиб, ободонлаштирилганлиги, ислон таълимоти билан шуғулланувчи Олий ва ўрта махсус таълим муассасалари фаолият кўрсатаётгани ва кўпдан кўп ҳайрли ишлар амалга оширилаётганини негадир тилга олишмайди. Бундай эзгу ишларни кўриб кўрмаганга, эшитиб-эшитмаганга олади. «Мустақил журналистлар» ҳам уларни кўрмайди, тўғрироғи кўришни истамайди. Уйдирмачилар Ўзбекистонга яқин беш – ун йил ичида кадам босмагани ёки умуман келмагани уларнинг куракда турмайдиган «даъволари» дан билиниб туради. Бошқалари учун эса бўҳтон тўқиб, ватанни сотиб тирикчилик қилиш одатга айланган.

Биз шуни биламизки, Ўзбекистонни ўз йўлидан оғдирмоқчи бўлганлар ҳали ҳам бор уларнинг тинч турмаслиги ҳам тайин. Лекин халқимиз юртбошимиз раҳбарлигида ҳаётнинг барча синовларини, жумладан, инфорация хуружларни ҳам енгиб келмоқда. Чунки ойни этак билан ёпиб бўлмагани каби, ҳар қандай «фирром ўйин» - инфорация хуружлар ҳам барбод бўлиши муқаррардир. Ўз тараққиёт йўлини аниқ белгилаб олган ва шу йўлдан дадил, каътий бораётган халқимиз эзгу, улуғ мақсадлар йўлида ҳеч қандай бўҳтону, иғволарга учмайди. Шу боис эртанги кунимиз бугунданда мунаввар бўлишига ишончимиз комил.

ЁШЛАР ЎРТАСИДА АХБОРИЙ-ПСИХОЛОГИК ХАВФСИЗЛИК МУАММОЛАРИ

Фарзанднинг дунёқараши, маслак, қадрият, эътиқодлари асосан оила бағрида таркиб топар экан, шу сабабли оилага ҳақиқий маънавий кўрғони, дея таъриф берилади. Ўзбекистоннинг биринчи Президенти Ислон Каримовнинг Ўзбекистон Республикаси Конституцияси қабул қилинганлиги 21 йиллигига бағишланган тантанали маросимдаги маърузасида таъкидланганидек, “Биз оилани ҳаёт давомийлигини таъминлайдиган, келажак насллар тақдирига кучли таъсир кўрсатадиган тарбия маскани сифатида қабул қиламиз. Катталарга ҳурмат, кичикларга иззат, одамийлик, меҳр-оқибат, ўз Ватанига, халқига садоқатли бўлиш каби олижаноб фазилатлар айнан оила муҳитида шаклланади”. Зеро, боланинг келажаги ушбу маскандан қандай тарбия олганлиги, бола тарбиясида ота-онанинг ўз бурч ва вазифаларига қандай ёндашувига боғлиқдир. Шу нуқтаи назардан, том маънодаги соғлом болани, баркамол шахс, комил инсонни шакллантиришда оила ижтимоий институт сифатида бажарадиган вазифаларни бошқа бирон бир тузилма зиммасига тўлиқ юклаб бўлмайди. Оилада инсон энг аввало, соғ-омон вояга етади, яхши хулқ намуналарини ўзлаштиради, ўзида мақсадга мувофиқ шахслараро муносабатлар кўникмаларини шакллантиради. Шу билан бирга оила фарзандларни мустақил ҳаётга тайёрлашда ҳаёт тажрибаларини ўргатиш маскани сифатида бетакрор хизмат қилади.

Аммо бугунги глобаллашув даврида, шиддатли замонда фарзандларнинг соғ-омон юришини таъминлашнинг ўзигина етарли бўлмай қолди. Замонга хос ва мос юксак маърифатли, бунёдкор,

шижоатли авлодни тайёрлаш зарурати жамият, энг аввало, оила институти зиммасига ғоят катта масъулият юкламоқда.

“Ҳозирги замонда ўсмирлар онги, руҳиятида илгари кузатилмаган қандай ўзгаришлар рўй беряпти, мазкур ўзгаришлар қандай характерга эга (ижобийми ёки салбийми), агарда ножоиз таъсирларга берилаётган ёшлар бўлса, бунинг сабаблари нимада, ушбу таъсирларнинг олдини олиш учун нималарга эътибор қаратиш лозим?”,-деган саволларга жавоб топиш зарурияти ҳам юзага келди.

Ҳозирги кунда кўпчилик ахборот олиш манбаи сифатида мурожаат қиладиган, ҳаётимизнинг ажралмас таркибий қисмига айланиб улгурган интернет хусусида баъзан кишилар бир ёқлама фикр юритаётганини кузатамиз. Айримлар унинг ижобий томонлари, имкониятларини ҳаддан ташқари ёқлаб, ашаддий тарафдор сифатида интернетни қўллаб-қувватласалар, бошқалар эса кўпроқ фойдаланиш жараёнида инсон оладиган негатив, салбий таъсирларга эътибор қаратадилар. Шу ўринда таъбир жоиз бўлса, образли қилиб айтганда, интернетни пичоққа ўхшатган бўлардик. Чунки, пичоқ жиноятчининг кўлида қотиллик қуроли сифатида намоён бўлса, жарроҳ ундан инсонлар ҳаётини сақлаб қолиш, ошпаз эса кишилар учун таом тайёрлаш, одамларга хизмат қилиш мақсадида фойдаланади. Айни нуқтаи назардан интернетнинг функциялари, вазифалари, имкониятларини тўғри англаш ва ундан мақсадга мувофиқ фойдаланишни ҳар бир фуқаро уддалаши лозим, деб ўйлаймиз. Баъзи ёшларнинг интернетга муккасидан кетишини эса сабаб эмас, оқибат сифатида баҳолаган бўлардик.

Албатта, интернетнинг имкониятлари фақат салбий жиҳатларда акс этмайди. Унинг ўзига хос ижобий томонлари ҳам мавжуд. Улар сирасига маълумотга дарҳол эга бўлиш, ахборот ва маълумотларнинг турфа хиллиги, шахснинг ўзини намоён қилишга ёрдам берувчи мулоқот имкониятининг мавжудлиги, таълим борасида интернет имкониятларини кўрсатиш мумкин. Интернетнинг ижобий томонларини инкор этмаган ҳолда унинг энг кам сарф-харажат билан ёшлар орасида самарали деструктив фаолият олиб бориш имконияти мавжудлигини ҳам таъкидлаш лозим. Ҳар куни турли ижтимоий тармоқларда миллиардлаб инсонлар бир-бирлари билан виртуал мулоқотга киришмоқдалар, турли сайтларга кирмоқдалар, “YouTube” сингари видеохостингларга ташриф буюрмоқдалар, ҳар хил блогларда ўз фикрларини баён этиб, бошқаларнинг мулоҳазалари билан танишмоқдалар. Ёшларда бузғунчи, деструктив ғояларга қарши ҳали мафкуравий иммунитет тўла шаклланмаганлигини, уларнинг эшитган ёки ўқиган маълумотига жуда

тез ишонишини назарда тутсак, бу анча эътибор қаратиш зарур бўлган жараёнدير.

Ахборий-психологик хавфсизлик борасидаги бундай таҳдидларга қарши курашишда энг аввало, ҳуқуқий асосни мустаҳкамлаш лозим, деб ҳисоблаймиз. Бу борадаги таҳдидлар доим ҳам мамлакат ичкарасидан чиқавермаслигини, уларнинг четдан туриб ташкиллаштиришга уриниш ҳоллари мавжудлигини ҳам унутмаслик зарур.

Психологлар томонидан ҳозирги кунда “ахборий-қўпоровчи омил” деган тушунча истеъмолга киритилган. Ҳақиқатдан ҳам интернетдан тарқатилаётган қўпоровчилик руҳидаги ахборотлар баъзан ҳарбий ҳаракатларни амалга оширгандан ҳам кўпроқ самара бериши мумкин. Хусусан мазкур ахборотларнинг шахсга таъсир қилиши мумкин бўлган жиҳатлари қуйидагиларда намоён бўлади:

□ кишиларнинг ахлоқий-психологик ҳолатини, дунёқароши, сиёсий нуқтаи назари ва эътиқодини мақсадли равишда ўзгартиришга нисбатан қаратилган ахборий босим, хуруж;

□ нотўлиқ, атайлаб бузилган, нотўғри маълумот ва ахборотларнинг тарқатилиши;

□ тўғри маълумотнинг кишилар томонидан нотўғри идрок этилишини таъминлашга интилиш⁴.

Ташқи муҳит ва шахснинг ички дунёси бир-бирига чамбарчас боғлиқ бўлиб, қайсидир маънода киши хулқ-атвори характерини белгиловчи асосий омилдир. Ўзини ўзи англаш жараёнида психологик йўналтирилишга муҳтож киши учун ёнида уни танийдиган, унга маслаҳат берадиган, унинг учун тўғри қарор қабул қила оладиган инсоннинг бўлиши муҳимдир.

Ахборий таъсирнинг фойда ёки зарари унинг ўзи эмас, балки кўрсатиши мумкин бўлган натижаси билан тавсифланади. Зеро, ахборий таъсир моҳияти унинг муайян жараёнларни бошқаришга нисбатан имкониятида намоён бўлади.

Аниқланишича, хаёлий оламда кўп вақт ўтказувчилар гипнозга берилувчан шахслар бўлишади. Компьютер ўйинлари дастурини маълум мақсадлар асосида, кишини “зомбилаштириш”га хизмат қиладиган сўзлар воситасида тузиш эса мутахассислар учун мураккаб иш эмас.

Умуман олганда, назаримизда ўсмирлар, ёшларни интернетнинг салбий таъсиридан ҳимоялаш учун бир қатор ишларни амалга ошириш зарур.

⁴ Крол Эд. Все об Internet: Руководство и каталог / Пер. с англ. Тимачева С.М. - Киев: BNV, 1995. -С 19.

Энг аввало, меъёрга амал қилиш керак, яъни боланинг компьютер олдида ўтказадиган вақтини белгилаб, чегаралаб бериш лозим. Унинг ўрнига турли бадий, илмий китобларни ўқиш, муסיқа, спорт билан шуғулланишга ундаш мақсадга мувофиқ. Врачларнинг тавсиясига кўра, биринчи синф ўқувчилари кунига 10 дақиқа, иккинчи-бешинчи синф ўқувчилари 15 дақиқагача компьютерда ишлашлари мумкин. Ўрта умумтаълим мактабларининг 6-9-синф ўқувчилари 20-25 дақиқагача, ўрта махсус, касб-хунар таълими муассасалари талабалари ярим соатдан, бир соатгача кунига компьютер қаршисида ўтиришлари тавсия этилади.

Шу билан бирга, интернетнинг маълум бир сайтлари ва порталларига киришни чегараловчи дастурлардан фойдаланилгани ҳам маъқул. Бу ишларни амалга ошириш орқали интернетнинг ўсмирлар психикасига кўрсатадиган салбий таъсирини камайтириш мумкин.

Афсуски, маълумотларга қараганда ҳозир дунё бўйича кишилар орасида (катта ёшлиларда ҳам, ёшлар, ўсмирлар, болалар ўртасида ҳам) тажовузкорлик кўрсаткичи тобора ошиб бормоқда. Бунинг асосий сабабларидан бири эса агрессияни тарғиб қилувчи адабиётлар, теле-, радио-, аудио-, видео- ва мультимедиа маҳсулотлари, интернетдаги материаллар, компьютер ўйинларининг кўпайиб бораётганидир. Уларнинг барчаси инсонларнинг психик ва психоэмоционал ҳолатига босим қилиш, кишиларни зимдан бошқариш, уларга ахборий-психологик таъсир ўтказишнинг таъсирчан воситаси сифатида намоён бўлади. Одамларнинг онг ости фаолиятига ахборий таъсир ўтказиш (кимёвий препаратлар, лазер-нур мажмуалари, юқори ёки қуйи частотали тўлқинларни ҳосил қилувчи генераторлар ёрдамида кўрсатиладиган психотрон таъсирни-ку, қўя турайлик) уларда турли психосоматик касалликлар ривожланишига, танада физиологик ва органик бузилишлар кузатилишига, шунингдек, ҳатто ўлимгача олиб келадиган вазиятларни яратишга сабаб бўлиши мумкин. Илмий истилоҳдаги “зомби”лар, Алишер Навоий бобомиз таъбири билан айтганда “манқуртлар” пайдо бўлмаслиги учун айни ҳолат, яъни шахсга бошқаларнинг салбий таъсир ўтказишига йўл қўймаслик мақсадида ахборот истеъмоли маданияти, мафкуравий иммунитетни таркиб топтириш ва ривожлантириш масаласи ҳануз долзарблигича қолмоқда. Мисол қидириб узоққа бориб ўтирмайлик, норвегиялик Брейвик изидан бориб, бегуноҳ инсонлар ҳаётига қасд қилаётган, улар ҳаётига зомин бўлаётган қотилларнинг (Дмитрий Виноградов, Сергей Помазун, Сергей Гордеев, Степан Комаров) Россия Федерациясида ҳам кўпайиб бораётганлигини кўришимиз мумкин. Энг ачинарлиси, улар 15-30 ёш

оралиғидаги ёшлардир. Шунинг учун, таълим муассасаларида таълим ва тарбияни узвий ҳолда, бирга олиб бориш зарурияти ҳақида бот-бот гапирилмоқда экан, таълим бериш жараёнида мақсадга мувофиқ тарбиялаб бориш, тарбиялаш жараёнида таълимга оид маълумотлар, усуллардан ўринли фойдаланиш ҳар доим ҳам долзарб аҳамият касб этиб келган. Таълим муассасалари педагогик жамоаларида ошкоралик, хайрихоҳлик, бағрикенглик, танқидий-тахлилий мушоҳадага асосланган ўзаро муносабатлар тизимини йўлга қўйишга алоҳида эътибор қаратиш лозим. Мазкур тизим педагоглар ва талабаларни деструктив ғоялар таъсирига тушишдан сақлашда, уларнинг психологик саломатлигини таъминлашда муҳим роль ўйнайди. Шу билан бирга таълим муассасаларида ижтимоий фанларни ўқитиш жараёнида асосий эътиборни талабаларда танқидий тафаккурнинг ривожлантирилишига, шунингдек уларда ахборот-психологик хавфсизликнинг таъминланганлиги, психологик ҳимоя механизмларининг шакллانганлигига қаратиш даркор.

Айниқса, ёш даврлари билан боғлиқ шахс инқироз ҳолатлари мавжудлигини ота-оналар инобатга олишлари, мазкур ҳолатлар ўсмирлик даврида алоҳида эътибор талаб қилишини билишлари зарур. Глобаллашув шароитида фарзандларимиз тарбиясини виртуал олам ихтиёрига бериб қўйиш эса ёмон оқибатларга олиб келиши мумкин. Жамиятимизнинг, мамлакатимиз фуқароларининг жисмоний, психологик, ахлоқий, маънавий, маданий жиҳатдан соғлом бўлиши барчамизга боғлиқлигини эътибордан соқит қилмаслигимиз зарур. Бунда эса албатта, оила, таълим муассасалари, жамоатчилик, фуқаролик институтлари ҳамкорлиги кучайтириб борилиши, барча фаол фуқаролик позициясини эгаллаши муҳим аҳамиятга эгадир. Ният, орзуларнинг беқарорлиги, мақсадларнинг ноаниқлиги, ўзга фикрларга нисбатан тоқатсизлик, шошқалоқлик ёшлик даврида нисбатан кўпроқ учрайдиган хусусиятлардандир ва болалар” муаммоси вужудга келиши мумкин.

Кузатишларга кўра, дастлаб авлодлар орасида, яъни “биз”- ёшлар ва “улар”-ёши улуғ инсонлар ўртасидаги ихтилоф кўзга ташланади. Бундай қарама-қаршилик ўсмир ёки ўспириннинг алоҳида мусиқани тинглаши, сўзлашув жараёнида жаргон ва адабий тилга хос бўлмаган турли ибораларни қўллаши, сўнгги урфдаги кийимларни кийишга интилишидаги деярли безарар хатти-ҳаракатларида ифодаланади. Бу маълум вақтгача ёшларнинг катталардан ажралиб туришга нисбатан хоҳишидир. Турли объектив ва субъектив омиллар ёшлар хатти-ҳаракатини муайян ўзанга буриши мумкин. Масалан, норасмий уюшма

фаолиятининг ижобий йўналганлиги ёшларда ижтимоий жиҳатдан қабул қилинган фаолият кўринишларида ўзларини тўла намоён қилишларига шароит яратиши эҳтимоли мавжуд. Бироқ, салбий характердаги гуруҳлар таъсирида кейинчалик, ёшларнинг муҳолифлик хусусияти кучая боради. Бузғунчи ғоялар, мафкураларнинг моҳирлик билан олиб бориладиган тарғиботи ҳамда ёшлар онгининг тўла шаклланмаганлиги, уларнинг маълумот, ахборотни танқидсиз ва таҳлилсиз қабул қилиши натижасида ҳатто экстремистик ва сўл кайфиятдаги гуруҳлар, уюшмалар вужудга келиши мумкин. Экстремистик кайфиятдаги ёшларнинг “биз” ва “улар” тушунчалари асосида инсонларни ажратишида энди ёш эмас, балки кишилардаги етакчи қадриятлар асосий ўрин тутаяди.

Умуман олганда, фарзандларимизда ахборот истеъмолини шакллантириш жараёнида (тарбиянинг бошқа кўринишларида ҳам) оилада бола билан ота-она муносабатлари демократик тамойиллар асосига қурилгани маъқул, деб ҳисоблаймиз. Айрим оилаларда кузатиладиган фарзандга нисбатан ҳаддан ташқари қаттиққўллик, унинг муаммолари, ўй-фикрлари, мулоҳазалари, қизиқиш, интилишлари билан ҳисоблашмаслик, назар-писанд қилмаслик, авторитар муомала боланинг индивидуал-психологик хусусиятларидан келиб чиқиб, лапашанг, бўш, ўзгалар етовига тушиб кетаверадиган, мустақил фикри йўқ одам бўлиб шаклланишига ёхуд ўжар, золим, кек сақлайдиган, қасоскор, муаммолари учун бошқаларни айбдор билиб, ҳаммадан ўч олишга ҳаракат қиладиган инсон сифатида вояга етишига олиб келиши мумкин. Шундай экан, фарзандларга эътиборли бўлиш, улар келажаги учун масъуллигини англаб, мамлакат тараққиёти, ривожини учун хизмат қиладиган баркамол шахслар, етук мутахассисларни етиштиришга ҳаракат қилиш ҳар бир ота-онанинг бурчи бўлмоғи зарур.

Хуллас, бугунги кунда ёшларни турли ёт ғоялар, виртуал оламнинг салбий таъсирларидан ҳимоялаш эътиборга молик, давлат сиёсати даражасидаги масала эканлигидан келиб чиқиб, бу йўналишдаги ишларни сусайтирмаслик, изчил ва тизимли олиб бориш, ёшларни ватанпарварлик руҳида тарбиялаш, уларда мафкуравий иммунитетни, ахборот истеъмоли маданиятини шакллантириш кенг илмий жамоатчилик, ота-оналар ва ҳар бир онгли фуқаро олдида турган долзарб вазифалардан бири ҳисобланади.

АХБОРОТЛАШГАН ЖАМИЯТДА ЁШЛАР ПСИХОЛОГИЯСИГА ТАЪСИР ЭТУВЧИ ОМИЛЛАР

Ҳар қандай замонавий давлатда ахборот ҳамеша жамият ҳаётида содир бўлаётган воқеа ва ҳодисаларни истеъмолчига холис етказиб бериш ва кишиларнинг онги, дунёқараши, ижтимоий-сиёсий ҳамда ҳуқуқий маданиятини шакллантиришда асосий восита бўлиб хизмат қилиб келмоқда. Айти пайтда шиддат билан ўзгариб бораётган глобаллашув жараёнида ҳаётимизнинг бирор бир соҳасини ОАВ сиз тасаввур қилиб бўлмайди. Ҳозирда интернет ҳам ОАВнинг бир кўриниши сифатида талқин қилинмоқда. Интернет тармоғи орқали кун давомида қанчадан-қанча ахборотлар қабул қилинади. Интернет (International Network- халқаро компьютер тармоғи) бу - вақт, макон ва жўғрофий чегараларнинг мавжудлигига қарамай, компьютер ва кичик тизимларнинг ўзаро алоқа боғлаб глобал ахборот инфратузилмасини шакллантирувчи бутунжаҳон компьютер тармоғидир.⁵

Ҳар куни миллионлаб одамлар интернетда ҳар хил мақсадларда фойдаланади. Ўзбекистонда фойдаланувчиларнинг асосий қисми электрон почталардан фойдаланиш учун Интернетни ишлатади. Интернет қиммат бўлмаган, журналистиканинг ривожини учун катта таъсир кўрсатаётган кучли тизимдир.

Ҳозирда Интернет ҳамма учун фойдаланилиши мумкин бўлган оператив коммуникация воситасидир. Анъанавий ОАВдан фарқли ўлароқ Интернет марказлаштирилмаган тизимдир, яъни ҳар бир хоҳлаган киши Интернетда бошқалар билан мулоқатга киришиши, маълумот олиши ва ўз маълумотини чоп қилиши мумкин. Бундай фаолиятлар интернетда тез ва арзон амалга оширилади. Гўёки у ахборотлар макони. Биз шу ахборот маконидан ўзимизга керакли янгилик ва хабарларни, маълумотларни олишимиз ёки уларни ўрнатишимиз мумкин. Хўш, *ахборот макони* нима?

Ахборот макони – бу, кўзга кўринмайдиган бир вертуал омилдир. Аниқроқ айтадиган бўлсак, у интеллектуал – маънавий ҳодисалар сирасига киради. У моддий ишлаб чиқариш эмас, балки билим ҳамда ақлнинг маҳсулидир. Шу боисдан уни ижтимоий тараққиётдаги ўрнига кўра илм-фан билангина қиёслаш мумкин. Жисмга, умуман моддийликка адад, ҳажм, оғирлик, узунлик ва кенглик сингари ўлчовлар

⁵ Д.Рашидова. Н. Муратова. Интернет журналистикаси Т.: 2007 й. 9-бет

хос бўлса, ахборот эса аксинча ундай хоссаларга эга эмас. Бу жиҳатдан ахборот олами ҳадсиз ва ҳудудсиздир.⁶

Статистик маълумотларга қараганда, ҳар куни 75 млн киши интернетда фақатгина e-mail дан фойдаланар экан. Интернетда қай мақсадда фойдаланаётганларни агар фоиз кўрсаткичида кўрсатсак, шундан:

95% e-mail жўнатишади;

74% янгиликлар олади;

80% ўз хоббилари бўйича маълумотлар олади;

56% on-line хизматларидан фойдаланади ва ундан нарсалар харид қилади;

37% on-line ўйинлар ўйнайди, муסיқалар эшитади ва компьютерга ёзиб олади;

28% диний маълумотлар олади;

23% форум ва чатдан фойдаланади;

20% on-line аукциондан фойдаланади;⁷

Ўзбекистонда интернетдан тўлақонли фойдаланиш имконияти камроқ. Чунки, уй шароитида интернетдан фойдаланувчилар озликни ташкил қилади. Аммо, кўп жойларда интернет - клублар фаолият юритади. У барча аҳоли учун мўлжалланган. Аммо, бу каби жойларда биз кўпинча вояга етмаган ёш болаларни учратамиз. Ўтказилган сўровномада маълум бўлишича, интернет - клубларга асосан 4-5 ёшдан 13 ёшгача бўлган ёш болалар on-line ўйинлар ўйнаш, 11-17 ёшдагилар “chat” ва «e-mail» да янги дўстлар орттириш, мулоқот қилиш ва муסיқа ёзиб олиш учун кирар эканлар.

Глобал тармоқ афзалликларини инкор этмаган ҳолда, унинг ёшлар маънавиятига таъсири, ҳавф-хатарлари тўғрисида ҳам сўз юритишга тўғри келади. Жаҳоннинг бир неча мамлакатларида уюшган жиний гуруҳлар ва террорчи ташкилотларнинг сайтлари мавжудки, улар орқали нафақат ахборот алмашинуви, балки ёшларнинг турмуш тарзига, урф-одатларимизга мутлақо тўғри келмайдиган ёт ғоялар ва амаллар тарғиб қилиняпти. Интернетнинг ҳар юзинчи саҳифасининг порнографик мазмунга эга эканлиги ёш авлоднинг тарбиясига, хулқ-одобига зарар етказиши табиий. Чиқарилаётган on-line ўйинлардан ҳам манфаат фақатгина фоида олиш эмас, балки ёшларнинг маънавиятга таъсир қилишдир. Интернетдан фойдаланувчиларнинг аксарияти бу каби сайтларга билиб ёки билмасдан кириб қоладилар. Умуман,

⁶ А.Мусахоний. Ахборот макони пайдо бўлиши мумкинми? // Жамият ва бошқарув, 2006 й. №1

⁷ www.google.uz

нотаниш сайтларга кириб қолиш сабабларини фоиз кўрсаткичида олиб қарасак, шулардан:

- 1% баннер, реклама орқали;
- 1.2% e-mail адреслар орқали;
- 4.1% ТВ рекламалар орқали;
- 2.1% тўсатдан;
- 4.4% журналдаги рекламалар орқали;
- 20% баъзи суҳбатлар таъсирида ;
- 46% интернетдаги қидирув тизимлар орқали амалга оширилади.⁸

Шуни ҳам айтиб ўтиш лозимки, замонавий ёшларимиз орасида баъзилари, интернетга маълумот олишнинг асосий манбаи ва коммуникациянинг бош воситаси, деб қарайдилар.

Интернетнинг фойдаланувчилар учун яратиладиган қулайликларидан яна бири, бу - махфийликдир. Психологларнинг таъкидлашича, баъзи одамлар реал ҳаётда ўз ҳиссиётларини ошкор этишга тортинганидан интернетда ўтиришни маъқул кўришади. Статистик маълумотларга қараганда, блоklarга⁹ (интернетда кундалик дафтар) ўз ҳиссиётларини киритаётганларнинг 52% ни аёллар, 48% ни эркеклар ташкил этар экан. Буларнинг кўпчилиги, **Интернет аддиктлари**¹⁰ (Интернетсиз яшай олмайдиганлар) реал ҳаётдан сиқилгани учун виртуал ҳаёт-Интернетга киришни маъқул кўрар эканлар. Психологларнинг фикрича, атрофдагилар билан муносабатга кириша олмайдиганлар компьютерда ўзларини эркин сезишар экан. Чунки уларга ҳеч ким тазйиқ ўткази олмайди.

Ёш болаларнинг интернетдан кўп фойдаланиши ижобий томон билан биргалликда бир қанча салбий томонларни ҳам келтириб чиқаради. Оддийгина мисол, телевизор орқали бирор бир ҳаёсиз ёки кўрқинчли кинолар берилса, ота-оналар фарзандларига буни кўришни таъқиқлашади. Лекин компьютердаги қонхўрликлар, отишмалар, қотиллик-у хунрезликдан иборат ўйинларни ўйнашга рухсат беришади. Вақт ўтган сайин бу ўйинлар болага ҳам физиологик ва психологик жиҳатлар салбий таъсир кўрсатишини кўпгина мутахассисларимиз айтиб ўтишган. Психиатрларнинг фикрига кўра, бу касаллик фанда «лудомания» дейилади. Асосан, болалар ва ўсмирлар орасида учрайди. Уйқунинг бузилиши, хулқнинг ўзгариши, жиззакилик, қўнимсизлик, компьютер ўйинларига буткул қарамлик, ўқиш ва уй ишларидан бош

⁸ www.google.uz

⁹ Баъзи сайтларнинг блоки мавжуд бўлади. Бунда инсон ўз кундалик дафтарини очади. Ўз ҳиссиётларини бутун дунё билан ўртоқлашади.

¹⁰ Интернет аддиктлари – Интернет гиёхванди, Интернетсиз яшай олмайдиганлар маъносида.

тортиш каби аломатлари сезилади.¹¹ Агар буни физиологик жиҳатдан олиб қарасак, нур таъсирида кўз хиралашиши, жисмоний ҳаракатларнинг сусайиши, танада қон айланиш тизимининг бузилиши, ҳаттоки наслга ҳам салбий таъсир қилиши эҳтимоли мавжуд.

Мутахассисларнинг фикрича, бу каби ўйинлар болаларнинг психологиясида инсон руҳий ҳолатини тушуниш хусусиятининг сусайишига, мулоқот кўникмаларининг йўқолишига, ачинмаслик ва шафқатсизлик хусусиятининг кучайишига, эгоизмнинг ривожланиши каби омилларнинг юзага чиқишига сабаб бўлади. Бу салбий сабабларни кўпчилик болалар ва уларнинг ота-оналари билсалар ҳам бунга эътиборсиз муносабатда бўладилар. Бунинг эвазига болаларнинг ўйинқароқ бўлиб қолиши, турли ёт ғояларга тез оғиб кетиш ҳоллари кўп учрайди.

Энг ашаддий компьютер аддиклари Жанубий Кореяда қайд этилиб, шу пайтгача бу давлатда 10 нафар бола ўйин даврида юраги ёрилиб ўлган, интернет клубларидан бирида ўйинга тақлид қилиш оқибатида қотиллик рўй берган. Ҳозир Кореялик болаларнинг 2,1 % интернетоманияга (интернетга меъёридан ортиқ шуғулланиш эвазига пайдо бўлган касаллик) чалинган бўлса, 80 % муолажага муҳтож, 20-24 % эса шифохоналарда ётиб даволаниши керак.

АҚШда болаларнинг ҳар ўнтадан биттаси компьютер ва видеоўйинларига қарам бўлиш касаллигига чалинган. Ўйинга муккасидан кетган болаларда клиник касалликларнинг ўн биттадан олтитаси аниқланган. Компьютер ўйинлари ишқибозлари оилада, мактабда тенгдошлари билан муносабатда қийинчиликка дуч келишяпти. Ҳатто, айрим болалар ўйин дискини сотиб олиш учун пул ўғирлашяпти. Ўйинга муккасидан кетиш Американинг «руҳий касалликлар статистик маълумотномаси»га ҳамон киритилмагани ажабланарли. Мутахассисларнинг фикрича, бу касаллик ҳам, албатта киритилади. Бугунги кунда дунёда миллиарддан ортиқ компьютер мавжуд бўлса, шулардан 250 миллионтаси компьютер ўйингоҳи соҳибларига тегишли. Ўтган йили Америкаликлар ўйинларни ишлаб чиқариш ва такомиллаштиришнинг ўзига 21 млрд. доллар сарфлашган.¹²

Ҳозирда интернет орқали тарқалаётган ва йил сайин тобора кенг хилма-хил тус олаётган вертуал зўравонликлар, шунингдек, электрон ОАВларида тасвирланаётган жангари манзаралар, ёшларнинг маънавий ривожига ва тафаккурига салбий таъсир қилмоқда. Айни пайтда интернет

¹¹ «Миллатга янги иллат хавф солаяптими?» Д. Собирова. «Даракчи» газетаси №19 07.05.2009 й.

¹² «Миллатга янги иллат хавф солаяптими?» Д. Собирова. «Даракчи» газетаси №19 07.05.2009й

тармоғи хәғтимизга тахдид ҳам олиб келмоқда. Ахборот уруши кейинги пайтларда «ахборот терроризми» деб ҳам аталмоқда. Интернетда тарқалаётган кўплаб маълумотларнинг амалдаги қонунчиликка зидлиги бу соҳадаги муаммо кўплаб давлатлар олдига интернет тўғрисида қонуний ҳужжатлар қабул қилишни зарурат қилиб қўйди. Шунинг учун айрим мамлакатларда интернет тўғрисида алоҳида қонунлар қабул қилинган бўлса, баъзи мамлакатларда бу тўғрисида ҳуқуқий меъёрлар ишлаб чиқилган. Жумладан, АҚШда интернет козинолари, болалар порнографиясини тақиқловчи алоҳида қонунлар қабул қилинди. Россия, Швеция ва бир қатор Европа давлатларида интернет қароқчилигига қарши кураш тўғрисидаги махсус қонун қабул қилинган. Республикамизга ҳам бу тармоқни тартибга солиш тўғрисидаги қонунлар ва ҳуқуқий меъёрлар, «Реклама тўғрисида»ги, «Алоқа тўғрисида»ги, «Электрон тижорат тўғрисида»ги, «Почта алоқаси тўғрисида»ги, «Электрон ҳужжатлар айланмаси тўғрисида»ги қонунлар қисман белгилаб қўйилган.¹³

Бу қонунлар бироз бўлса-да, ахборот хуружининг олдини олиши мумкин. Аммо, болаларнинг on-line ўйинларидан кам фойдаланиши учун махсус қонунлар йўқ. Бу ота-она ва педагог зиммасидадир. Болаларда асосан мактаб даврида турли соҳаларга қизиқиш уйғонади. Мактабларда “Компьютер асослари” фани ўқитилади. Шаҳар, туман, чекка-чекка қишлоқларда шу фан ўқитилиш баробарида мактаб ёшидаги болаларга интернет ва унинг чексиз имкониятлари мавжудлигини, шу билан биргаликда унинг салбий томонлари ҳақида ҳам маълумотлар бериб борилиши лозим. Мактаб компьютерларини интернет тармоғига улаб, ўқувчиларга интернетдан қандай фойдаланиш йўллари, маълумотлар қидиришни, чет мамлакатларда ўз тенгқурлари билан мулоқотни қандай амалга ошириш борасида маълумотлар бериш керак. Бунинг натижасида, интернет – клубларда фақат ўйин ўйнаш ва вақтини ўтказиш учун кирганлар сони камайиб, интернетни ахборот макони деб ўйловчиларнинг сони тобора ошган бўлар эди.

Интернетнинг чексиз имкониятларидан тўлақонли фойдаланиб, давлатимизнинг халқаро ҳамжамиятдаги ўрнини янада мустаҳкамлаш ва жаҳонга танилиши учун ҳаракат қилишимиз зарур. Демак, биз интернетдан умумиллий манфаатга хизмат қиладиган ва унинг тараққиётига ёрдам берадиган ахборотларни танлаб, таҳлил қилиб фойдалансак, салбий ва ноҳолис ахборотлар таъсирига тушиб қолишининг олдини олган бўлар эдик.

¹³ “Ёшлар ва интернет” О.Топилдиев. // Жамият ва бошқарув, 2008 й., №2 36-бет

ПСИХОЛОГИК ҲИМОЯ – ШАХС ФАОЛИЯТИНИНГ РЕГУЛЯТИВ МЕХАНИЗМИ СИФАТИДА

Кейинги йилларда кўпчилик тадқиқотчилар психологик ҳимоя шахс хулқи ва фаолиятининг англолмаган муҳим регулятив механизми эканлигига эътиборни қаратмоқдалар. Психологик ҳимоя муаммоларини тадқиқ қилишга бағишланган ишлар ватанимиз, яқин ва узоқ хориж олимлари (Э.Ғозиев, Р.Самаров, Р.М. Грановская, Ф.В. Бассин, R. Plutchik, H. Kellerman, H. Conte ва бошқалар) томонидан амалга оширилиб келинмоқда. Психологик ҳимоя шахс хусусиятлари, эҳтиёжларини шакллантириш, ривожлантириш жараёнида муҳим аҳамият касб этадиган жиҳатлардан бири бўлиб, унинг ўрганилишида кўпроқ ёшлик ва етуқлик даври муаммоларига мурожаат этишади. Ёшлик даври шахс ривожланиши, инсоннинг ўзини ўзи англаши ва ҳаёт йўлини танлашида катта рол ўйнайди. Ахборот, маълумотнинг адекват идрок этилмаслиги мазкур муаммоларнинг ҳал этилишини мураккаблаштиради. Ёшлик даврининг киши ҳаётида муҳим ўрин тутишини таъкидлаган айрим психологлар (Ғ.Шоумаров, Э.Ғозиев, Н.Сафаев, В.Каримова, Р.Суннатова, Б.Умаров, Кон И.С., Головей Л.А., Десятникова Ю.М., Крутецкий В.А. ва бошқалар) ушбу даврни ўрганиш, таҳлил қилишга эътибор қаратишган бўлса-да, бироқ ҳали бу борада амалга оширилиши лозим бўлган ишлар анчагина эканлигини эътироф этиш зарур.

Ёшлик даврига хос шахс хусусиятлари ва ҳимоя механизмлари. Ёшлик даври психологияси ёш давлари психологиясининг муҳим йўналишларидан бири ҳисобланади. Ушбу ёш даври хусусиятларининг таркиб топиши кўплаб индивидуал-психологик ва ижтимоий омилларга боғлиқ. Турли маданиятларда инсон ёшининг ўзига хос босқичлари фарқланади. Ёшлик шахс шаклланишида жуда муҳим аҳамият касб этадиган масъулиятли даврдир. Инсон яқка ҳолда ривожланмайди, бунда ижтимоий муҳит, ён-атрофдагиларнинг таъсири кучли бўлади. Ўрта махсус касб-ҳунар таълими яқунланиб, мустақил ҳаётга қадам қўйилгач, жамиятнинг тенг ҳуқуқли аъзоси сифатидаги фаолият бошланади.

Илк ёшлик даври организм жинсий жиҳатдан етилиши ва физиологик ривожланишининг яқунланиши давридир. Кўплаб физиологик функциялар (қон босими, қалқонсимон безлар фаолияти) бир меъёрга тушади. Илк ёшлик даври охирига бориб тана ривожланишидаги номутаносибликлар барҳам топади, юз бичими катта ёшдаги кишиларга хос тарзда шаклланади. Бу омилларнинг барчаси йигит ёки қиз учун жисмоний ёхуд ақлий меҳнатнинг нисбатан мураккаброқ турлари билан шуғулланишларига имкон яратади. Бу ёшда

биологик сабаблар асосида инсоннинг теварак-атрофдаги кишилар билан муносабати ўзгаради. Ёшлардаги юқори даражадаги асабийлик ва кўзғалувчанлик муносабатларнинг кескинлашувига олиб келиши мумкин. Жисмоний ўзгаришлар билан бир қаторда физиологик ҳамда психоижтимоий омиллар билан тавсифланувчи инсон психикасида ҳам ўзгаришлар юз беради. Немис олими Х.Ремшмидт ёшлик давридаги соматик ўзгаришлар билан боғлиқ бир неча муҳим ҳолатларга эътиборни қаратади¹⁴.

1. Тана ва унинг функцияларига нисбатан қизиқиш кучаяди. Ёшларда яққол намоён бўлаётган жисмоний ўзгаришларни кўрган атрофдаги ёши катта кишилар уларнинг муайян муаммоларни ҳал қилишларини кутишади. Акселерация бир томондан ижобий аҳамиятга эга бўлса, иккинчи томондан ёш йигит-қизларнинг ҳолатини мураккаблаштиради. Ёшларнинг нисбатан эрта жисмоний ривожланиши катталарнинг улар психик ривожланишини ҳисобга олмаган ҳолда талаблари кучайишига олиб келади.

2. Ёшлар, асосан, ўсмирларда ўз таналаридаги ўзгаришларни кузатиб бориш кучаяди ва меъёрий ривожланишдаги оғишишлар улар томонидан ниҳоятда оғир қабул қилиниши ва тушкунликка тушишларига олиб келиши мумкин.

3. Етилиш даврининг ўзига хос хусусиятларини англамаслик нафақат ўсмирлар, йигит, қизлар, балки уларнинг ота-оналари томонидан ҳам ноадекват қабул қилиниши мумкин. Бу таъкидланганидек, қисқа муддат мобайнида танадаги номутаносибликлар билан боғлиқ равишда кўзга ташланадиган жисмоний ўзгаришлар билан боғлиқдир.

Ёшлик даврида йигит ва қизларнинг ижтимоий мавқеи ва жамиятда тутган ўрни ҳам ўзгариб боради. Оилада, таълим муассасаларида мисол учун уларнинг катта киши, вояга етган шахс эканлигини таъкидласалар, иккинчидан, деярли барча соҳада йигит ёки қизнинг катталарга бўйсунуши талаб этилади. Ижтимоий статусдаги бундай мавҳумлик ёшлар психологиясига ўзига хос тарзда таъсир кўрсатади.

Илк ёшлик даврининг специфик хусусиятларидан бири катта ёшлилар билан муносабатлар характерининг ўзгариб боришидир. Ўсмирлик даврига қараганда бу даврда ўзини ўзи англашга нисбатан интилиш кучайиб, муайян ижтимоий гуруҳга алоқадорлик, катта авлод вакиллари билан ўзаро тенглик асосида муносабатларни қуриш эҳтиёжи юзага келади. Лекин ижтимоий ёки психологик жиҳатдан олганда барибир ёшлардаги муайян даражада оилага нисбатан қарамлик

¹⁴ Ремшмидт Х. Подростковый и юношеский возраст: Проблемы становления личности М.: Мир — М.: Мир, 1994. — 320с.

низоларнинг пайдо бўлишига ҳам олиб келиши мумкин. Йигит ва қизларнинг ўзини тутиши, кимлар билан дўстлик, ўртоқлик муносабатларини йўлга қўйиши оиланинг бошқа аъзолари, ота-оналар томонидан кузатиб борилади. Оила аъзоларининг ижтимоий мавқеи, интеллектуал даражаси, маълумоти ҳам бу жараёнда муҳим ўрин тутади.

ШАХС ПСИХОЛОГИК ҲИМОЯСИНИ ТАЪМИНЛАШДА ТАЪЛИМ – ТАРБИЯНИНГ ЎРНИ

Республикамизда ривожланган ҳуқуқий-демократик давлат, эркин фуқаролик жамияти қуриш борасида олиб борилаётган туб ижтимоий-иқтисодий ва сиёсий ислохотлар, амалга оширилаётган кенг қамровли ишлар эртанги кунимиз ва келажагимиз эгалари бўлмиш ёшларга кўрсатилаётган ғамхўрликнинг ёрқин ифодасидир.

Инсон зоти борки, унинг ҳар бирида ўзига хос талант, истеъдод ва иқтидор бўлади, албатта. Афсуски, бундай қобилият икки йўналишда намоён бўлади: яхшилик ва эзгуликка ёки ёвузлик ва ваҳшийликка қаратилган хатти-ҳаракатлар. Тамаддуннинг энг катта ютуқларидан бири жамият ҳаётининг барча жабҳаларида инсон омилининг етакчи кучга айланишидир. Инсоннинг яратувчилик ва бузғунчиликдек қарама-қарши ва зиддиятли фаолиятини назорат қилиш ва тартибга тушириш учун узоқ йиллар давомида кўплаб чора-тадбирлар ишлаб чиқилди ва амалиётда синаб кўрилди. Одоб-ахлоқ меъёрлари, юриш-туриш тартиб-қоидалари, турфа кодекслар, қонунлар ва кўрсатмалар шулар жумласидандир. Инсоннинг прогрессив ва регрессив, бузғунчи ва яратувчи, конструктив ҳамда деструктив куч тарзидаги феномени бугунги кунда исбот талаб этмайди. Бу ҳол эса шахс психологик ҳимояси масаласининг ҳозирги кунда долзарб аҳамият касб этишини ифодалайди.

Бугунги дунёда ахборотнинг ниҳоятда кўпайиб кетганлиги, бу жараён тўхтовсиз давом этаётганлиги таълим тизимида ҳам муайян қийинчиликларни келтириб чиқармоқда. Чунки, таълим муассасалари ўқувчи-талабалари ва ўқитувчилари қандай ахборот, маълумотларни қабул қилаётганлари ҳамда ўзлаштираётганларини тўлиқ назорат қилишнинг деярли имкони йўқ. Ахборот макони ҳамда оммавий коммуникация воситалари фаолияти, шу жумладан, замонавий ахборот-коммуникация технологиялари, йўлдош тизимлар, Интернетнинг глобал тармоғи, ахборотни узатиш ва тарқатишнинг бошқа электрон воситалари, шунингдек, босма маҳсулотлардаги маълумотлар,

ахборотнинг ўта даражада кўплиги, айрим пайтларда деструктив йўналганлиги ҳатто кишиларнинг ҳаддан ташқари асабийлашуви, хулқ-атворининг ўзгариши ва тушкунликка тушишларига ҳам олиб келмоқда. Бундай вазиятлар шахснинг психологик қарамликка тушиб қолиш хавфини оширади. Психологик қарамлик ҳолат, вазият, бошқа инсонлар ва гуруҳлар, ўрнашиб қолган ижтимоий стереотиплар ҳамда кишининг шахсий тажрибаси натижасида шаклланган стереотипларда намоён бўлади. Киши мафкуравий, сиёсий, молиявий-иқтисодий, диний йўналишлардаги ахборий ўйинларда (ёки ахборий урушлар дейиш ҳам мумкин) кўғирчоққа айланиб қолганини сезмай ҳам қолади.

Г.Г.Почепцовнинг фикрича¹⁵, замонавий ахборот технологиялари оммавий онг ҳазм қилиши, мослашиши қийин бўлган жуда кўп маълумотларнинг юзага келишига сабаб бўлди. Масаланинг мураккаб жиҳати шундаки, ахборот урушлари доирасида аҳоли, кишилар онгининг четдан бошқарилиш хавфи юзага келади. Оммавий ахборот тизимлари воситасида жамоатчилик фикри бошқа ўзанга йўналтирилади, янги кадриятлар, ясама, жозибадор ҳаёт тарзи, «оммавий маданият» тарғиб-ташвиқ этилади, халқ, давлат, жамият ва энг аввало шахс хавфсизлигига дахл этувчи, чалғитадиган хабарлар тарқатилади. Бунда турли шакл, кўриниш ва мазмундаги психик жиҳатдан таъсир этадиган воситалардан фаол фойдаланилади.

Психик таъсир деганда, шахс ёки гуруҳнинг бошқа шахс ёхуд гуруҳ психикасига нутқ ва нутқнинг иштирокисиз муайян мақсадларни назарда тутган ҳолда кўрсатадиган таъсирига айтилади.¹⁶ Маълум мақсадни кўзлаб, бошқа инсоннинг ҳиссий ҳолати, хулқ-атвори, онги, тафаккурини ўзгартириш сингари ғаразли ниятда амалга ошириладиган манипулятив таъсир аҳолига катта хавф туғдиради¹⁷.

Психологик ҳимояси яхши ривожланмаган кишиларнинг манфаатдор шахслар ёки сиёсий гуруҳлар, оқимлар томонидан амалга ошириладиган манипуляция қурбонига айланиши эҳтимоли юзага келади. Шунинг назардан қочирмаслик керакки, манипуляция таъсирига берилмаслик анча мушкулдир. Чунки, инсоннинг энг зарур эҳтиёжлари

¹⁵ Почепцов Г.Г. Информационные войны. – М.: “Рефл – бук”, К.: “Ваклер”, 2001. –С. 52 .

¹⁶ Куликов А.В. Психическое воздействие. Взаимодействие и самовоздействие: история, теория, проблемы //Психическое воздействие на личность и группу: Межвузовский сборник научных трудов. – Иваново: Изд-во Ивановского гос. ун-та, 1989.- С. 7

¹⁷ Аронсон Э., Пратканис Э.Р. Эпоха пропаганды: Механизмы убеждения, повседневное использование и злоупотребление. – СПб.: Прайм-ЕВРОЗНАК, 2003. –С. 31.

ва мотивларини назарда тутиб қилинган мурожаат одатда эътиборсиз қолмайди.

Мазкур ҳолатлар киши онгининг четдан бошқарилиши ва ахборий таъсирнинг емирувчи оқибати, таъсирга нисбатан масъулият ва иммунитетни шакллантириш масаласи жуда долзарб эканлигини кўрсатмоқда. Фикримизча, психологик қарамлик, инсоннинг манипуляция этилиши, онгининг назорат қилиниши профилактикасида энг асосий эътибор танқидий тафаккур ва рефлексияни ривожлантириш, ассертив хулқ-атвор кўникмаларини шакллантиришга қаратилиши лозим.

Танқидий фикрлаш барча нарса, воқеа-ҳодиса ёки шахсларни танқид қилаверишни англатмайди. Танқидий тафаккур деганда, энг аввало кишининг нарсаларни таҳлил қилишга, тўғри баҳолашга ҳаракат қилиш, ҳамма нарсаларга ҳам кўр-кўрона ишонавермаслик, ўз хатти-ҳаракатларига адекват баҳо бериши, хатоларини англаш ва уларни тўғрилаш, бошқаларнинг таклиф ва мулоҳазаларини танқидий қабул қилишга бўлган интилиши тушунилади¹⁸.

Рефлексия маъносида шахснинг ўзи, фаолияти ва хулқи, ички дунёси, психик хусусиятлари ва ҳолатини англашга бўлган интилиши, ўзини бошқа инсон ўрнига кўйиб кўриши, хаёлан вазиятни унинг фойдасига ҳал қилиб кўриши сингари жиҳатлар назарда тутилади¹⁹. Зеро, ҳолатни таҳлил қилиб кўриш, ўзи ва ўзгалар (ҳамкорлар, ҳамсуҳбатлар)нинг манфаатларини тушуниш инсонга конструктив ҳаракат қилиш, бир сўз билан айтганда, ассертив бўлиш имконини беради.

Ассертивлик –шахс сифати, характер хусусияти бўлиб, инсоннинг ўзини ўзи намоён қилишида кўзга ташланади. Бундай шахс бошқаларнинг талабларини кўрқув, ҳадиксираш, ишончсизлик, зўриқиш каби ҳолатларни ҳис этмаган ҳолда қабул қилади²⁰, ўзгаларнинг манфаатларига зарар етказмайди, уларнинг ҳуқуқларини ва шу билан бирга ўз манфаатларини ҳам ҳурмат қилади. У кишиларни ишонтириши, уларга ёрдам бериши ёки хушмуомалалик билан таклифларни рад қилиши, муаммоларни ҳал қилишнинг энг мақбул йўлини топиши мумкин. Ассертив шахсда инсонларга нисбатан ижобий муносабат ва

¹⁸ Социально-психологический словарь/ Сост. В. М. Галицкий, О. В. Мельник, В. В. Синявский – К., 2004 – с 110.

¹⁹ Ўша манба, 188-бет.

²⁰ Социально-психологический словарь/ Сост. В. М. Галицкий, О. В. Мельник, В. В. Синявский – К., 2004 – с 21.

ўзини ўзи баҳолашнинг адекват, холисона даражаси юзага келган бўлади.

Ёшлар билан олиб бориладиган тадбирларда, таълим жараёнида танқидий тафаккур, рефлексия ва ассертивликни ривожлантиришга эътибор берилиши, психологик манипуляция ва унинг таъсирини бартараф этиш восита ва усулларига батафсил тўхталиниши мақсадга мувофиқ. Маълумотлар, тушунчаларни тақдим этишда кўпроқ интерактив усуллардан, яъни психологик ўйин ва машқлар, мунозаралар, ролли ўйинлар, дебатлардан фойдаланиш лозим. Бу иштирокчиларга нафақат у ёки бу тушунчалар билан назарий жиҳатдан танишиш, балки тренинглар давомида шахсий тажрибаларидан келиб чиққан ҳолда зарур кўникмаларни шакллантиришларига ҳам имкон беради.

Қайд этиш жоизки, психологик манипуляция-бошқалар хатти-ҳаракати ва хулқини уларнинг кераксиз комплеслари ва ожиз рефлекслари ёрдамида яширин равишда бошқаришдир²¹. Эркин мулоқот муҳити, ўз фикрлари, қарашларини бошқалар билан ўртоқлашиш психологик манипуляция табиатини, унинг ижтимоий ҳаётдаги ўрни ва вазифасининг моҳиятини чуқурроқ тушунишга имкон яратади, мазкур усулни қўллашнинг мақсадга мувофиқ ёхуд номувофиқлиги хусусида мустақил қарор қабул қилинишига олиб келади.

Психологик манипуляция объектив ҳодиса, ижтимоий ҳаётимизнинг ажралмас таркибий қисми экан, ёшлар психологик манипуляциядан энг яхши ҳимоя – уни кўра билиш, сеза олиш эканлигини англашлари керак. Ахборот билан ишлаш кўникмаларини шакллантириш, маълумотни танқидий идрок этиш малакаларини таркиб топтириш, онгга таъсир қилиш мақсадида кўплаб қўлланадиган турли усул ва воситалар билан талабаларни таништириб бориш зарур.

Умуман олганда, ёшларни психологик қарамликдан ҳимоялашда оммавий коммуникация воситаларида тарқатиладиган ахборот материаллари ахборот соҳасида шахс, жамият ва давлатнинг манфаатларини ҳимоя қилишга, таълим муассалари профессор-ўқитувчиларининг фаолият йўналиши эса талабалар ижтимоий онгига деструктив, салбий ахборот-руҳий таъсирнинг олдини олишга, миллий-маданий анъаналар ва меросни сақлаб қолиш ва уларнинг узвийлигини таъминлашга хизмат қилиши зарурдир.

²¹ Социально-психологический словарь/ Сост. В. М. Галицкий, О. В. Мельник, В. В. Синявский – К., 2004 – с 115.

Дунёда турли мазмун ва кўринишдаги ахборотларнинг кўплиги ҳамда улар ҳажмининг шитоб билан ошиб бораётганлиги шахсда психологик ҳимоя механизмларини мақсадга мувофиқ ҳолда шакллантириш заруриятини туғдирмоқда. Номмақбул маълумотларнинг меъеридан ошиқлиги, айниқса, деструктив хусусиятга эга ахборотлардан воқиф бўлиш шахс ёки жамоанинг ўзи яшаётган жамиятга ижтимоий ва психик дезадаптацияланишига, ижтимоийлашувнинг номувофиқ шаклланишига, ҳатто кишиларда турли психосоматик касалликлар ривожланишига олиб келиши эҳтимолдан холи эмас. Замонавий илм-фандаги қарашларга кўра, самарали ижтимоий-психологик мослашув субъектнинг ўз психик образларини тез ўзгартириши ва уларни янги пайдо бўлган муҳитга, ахборот оламига мослаштира олиш қобилиятидир. Аммо номувофиқ ахборотларнинг кўпайиши психика ва ҳулқнинг издан чиқишига, муайян шахс ва жамоада танглик, ички беқарорлик ҳолатларининг пайдо бўлишига олиб келиши мумкин. Шу нуқтаи назардан турли деструктив хатти-ҳаракатларнинг олдини олиш учун инсонларда психологик ҳимоя механизмларини ва мос равишда ҳимоя ҳулқини шакллантириш мақсадга мувофиқ²².

Инсон боласининг бу ёруғ оламдаги дастлабки одимлари оиладан бошланади, чунки оила – тарбиянинг илк куртакларини яратади ва янги авлодга ҳада этади. Соғлом муҳитга эга бўлган оилалар тарбияси, одоб-ахлоқи ва ҳулқи мақбул фарзандларни камол топтиришнинг кафолатидир.

Одамзотнинг ирсий жамланмаси ўзгармас бойлик ҳисобланса, унинг ҳаёти давомида орттирадиган барча ахлоқий, маърифий, маданий, маънавий, илмий, методик, касбий ва бошқа жамғармаси бутун умри давомида шакллана боради.

Узлуксиз таълим тизимида ислоҳотлар шиддатли давом этиб турган ҳозирги даврда таълим ва тарбия жараёнини шаклан ва мазмунан такомиллаштириш зарурати кун тартибидаги асосий ва бош масала бўлмоғи ҳамда ўқитувчи ва ўқувчи ҳамкорлиги янада кучайтирилмоғи лозимдир. Умуман, таълим ва тарбияда инсон омили жуда муҳим компонент бўлиб, мафкура полигонларида бўшлиқ бўлмаслигини таъминлайдиган кудратли куч сифатида майдонга чиқиши зарур. Ёшларнинг умуминсоний ва миллий қадриятлар негизидаги дунёқараши

²² Хаитов А., Қодиров Б., Қодирова А. Шахсда психологик ҳимоя механизмларини шакллантириш. “Ўқув – тарбия ишлари самарадорлигини оширишда таълим муассасаларининг ҳамкорлигини модернизациялаш” мавзусидаги республика илмий анжумани материаллари тўплами. –Т. 2012. –Б 32-34.

илмий ва дунёвий билимлар билан омикталаштирилганда кўзланган мақсадга эришилади.

ЁШЛАРНИ ТУРЛИ ЁТ ҒОЯЛАРДАН ҲИМОЯЛАШДА ОИЛАВИЙ ПСИХОЛОГИК ХИЗМАТНИНГ ЎРНИ

Ёшларни ҳар томонлама баркамол шахслар қилиб тарбиялаш жараёнида фуқаролик жамияти институтлари ва давлат органларининг ўзаро ҳамкорлигини таъминлаш масаласи тегишли меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатларда белгилаб қўйилган. Ушбу институтлар орасида фақат шарққа хос бўлган фуқароларнинг ўзини-ўзи бошқариш органлари муҳим аҳамият касб этади. Фуқаролар ўзини-ўзи бошқариш органлари ўзига хос хусусиятларга эга бўлиб, улар шу ҳудудда яшайдиган ёшларни маънавий баркамол қилиб тарбиялашда асосий субъект ҳисобланади. Фуқароларнинг ўзини-ўзи бошқариш органлари давлат ҳокимияти тизимига кирмаса-да, маҳаллаларда истиқомат қилувчи оилаларнинг ижтимоий-маънавий ҳуқуқларига тегишли маҳаллий аҳамиятга эга масалаларни ҳал қилишда маҳаллий давлат ҳокимияти ва бошқарув органлари билан яқиндан ҳамкорлик қилади. Ушбу ҳамкорликда маҳалладаги комиссияларнинг, маҳалла ҳузурида ташкил этилган “Ота-оналар университети”нинг фаолияти муҳим аҳамият касб этади. Яъни, хотин-қизлар масалалари, ёшлар ишлари бўйича профилактика нозирлари ва бошқаларнинг оилалар, ёшлар билан олиб борадиган ҳамкорликдаги фаолияти режали ва мақсадли амалга оширилиши ҳамда ушбу ишлар натижасининг доимий назорат қилиниши, хулоса ва тавсиялар асосида ушбу фаолият самарадорлигини таъминлаш юзасидан чора-тадбирларнинг белгиланиши муваффақиятлар гаровидир.

“Ҳар қайси миллатнинг ўзига хос маънавиятини шакллантириш ва юксалтиришда, ҳеч шубҳасиз, оиланинг ўрни ва таъсири бекиёсдир”, - деб ёзади Ўзбекистон Республикасининг биринчи Президенти И.Каримов “Юксак маънавият – енгилмас куч” асарида. Чунки “... инсоннинг энг соф ва покиза туйғулари, илк ҳаётий тушунча ва тасаввурлари биринчи галда оила бағрида шаклланади. Болани характерини, табиати ва дунёқарашини белгилайдиган маънавий мезон ва қарашлар – яхшилик ва эзгулик, олийжаноблик ва меҳр-оқибат, орномус ва андиша каби муқаддас тушунчаларнинг пойдевори оила шароитида қарор топиши табиийдир.”²³

²³ Каримов И. А. Юксак маънавият енгилмас куч. Т., Маънавият, 2008. 52- б.

Меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатларда белгиланган оила, ёшлар сиёсати йўналишидаги барча чора-тадбирлар мазмун ва моҳияти ёшларни комил инсонлар қилиб шакллантириш, оила барқарорлигини мустаҳкамлашга қаратилган. Бу борада маҳалладаги оилалар, эҳтиёжманд оилалар, ижтимоий-ҳуқуқий хатар гуруҳ оилалар ва болалар билан олиб бориладиган якка ва оммавий тарздаги тарбиявий тадбирларнинг таъсир кучи сезиларлидир. Айниқса, ёшларни мустақил ҳаётга тайёрлаш, уларни турли ёт, деструктив ғоялар таъсиридан ҳимоялаш, хотин-қизларнинг репродуктив саломатлигини мустаҳкамлаш, эрта турмушга чиқишнинг, турли зарарли одатларнинг салбий оқибатлари, турли миллатлар ва элат вакиллари ўртасида бағрикенглик тафаккурини шакллантириш, ёшларни касбга йўналтириш ва бошқа йўналишдаги мавзуларда олиб бориладиган учрашув, конференция, семинар-тренинглар, видеоконференция, саёҳат, давра суҳбати, баҳс-мунозара ва бошқаларнинг, оилавий психологик хизмат кўрсатиш марказлари фаолиятининг тарбиявий таъсири ниҳоятда каттадир. Ушбу фаолият самарадорлигини таъминлашда маҳаллалардаги хотин-қизлар кўмитасининг бошланғич ташкилотлари, диний маърифат, маънавий-ахлоқий тарбия бўйича маслаҳатчилар, психологлардан катта масъулият билан ўз ишига ёндашиш талаб этилади.

Демак, бугунги кунда ёш авлодни жисмонан соғлом, маънан кучли, ақлан етук, соғлом ва баркамол бўлиб етишишида оиладаги соғлом муносабатларнинг аҳамияти муҳимдир. Шу боис, мустақил давлатимизда оиланинг мустаҳкам бўлиши, унинг барқарорлигини таъминлаш учун оилада соғлом ижтимоий муносабатлар тизимини яратиш ва бунинг учун аввало ота-оналарни психологик билим билан қуроллантириш лозимдир. Бу масалани ҳал қилишда психологик хизматни, аниқроқ айтадиган бўлсак оилавий психологик хизматни ташкил этиш долзарб масала сифатида кўтарилади.

Республикамизда дастлаб асосан таълим тизимида расмий-меъёрий ҳужжатлар, кўрсатмалар асосида йўлга қўйилган психологик хизмат амалиётчи психологлар тайёрлаш, турли психологик марказлар фаолият юритиши, психология соҳасининг ривожланиши қаторида индивидуал ва гуруҳий психотерапия қаторида оилавий психотерапиянинг ҳам тараққий топишига туртки берди.

Психологик хизмат ва психологик амалиётда оилавий психотерапия оилаларга маслаҳат бериш жараёнида аҳамият қаратиш лозим бўлган

муҳим босқич сифатида кўрилади. Оилавий психотерапиянинг асосий вазифалари қуйидагилар:

- оила аъзоларида ўз орзу-ният, ҳис-туйғу, идеал, қадрият, хавотир, кечинма ва ҳ.к.лари юзасидан фикр-мулоҳазаларини очик баён этиш, яъни мулоқотга киришиш малакаларини ривожлантириш;

- оилада мулоқотнинг янгидан–янги усулларини таркиб топтириш;

- оиладаги қотиб қолган тасаввур, стереотиплардан воз кечшга кўмаклашиш;

- оила аъзоларининг уларга хос рол(мақом)ларни ўзлаштиришларига ёрдам бериш;

- оила аъзоларида ҳамкорлик, бирдамлик туйғуларини ривожлантириш ва ҳ.к.

Оилавий маслаҳат оилага психологик ёрдам кўрсатиш йўналишларидан бири сифатида ўзига хос хусусият, чегара ва таъсир доирасига эга. У оилавий психотерапия билан бир вақтда ривожланди, бу икки ёндош касбий фаолият бир-бирини тўлдирган ҳолда тараққий топди. Оилавий маслаҳатнинг асосий мақсади – психолог ва оила аъзоларининг баҳамжиҳатликда оиладаги рол(мақом)ларни мақсадга мувофиқ таркиб топтириш ва баркамол шахсни тарбиялашларини таъминлаш.

Ҳозирги даврда оилага хизмат кўрсатишнинг турли йўналишлари вужудга келди. Улар сирасига оилавий маслаҳатхоналар, танишув, психологик ёрдам хизматларини киритиш мумкин. Уларнинг фаолият йўналишлари ҳам турфа хил бўлиб, бу оила қуриш (танишув, совчилик хизматлари), уни мустаҳкамлаш (низога борган эр-хотинларга маслаҳатлар), фарзандлар тарбияси (ота-оналар учун маслаҳат марказлари), оилавий профилактика, ёрдамга муҳтож оилалар учун оилавий психологик хизмат, оила ва никоҳ масалалари борасидаги маслаҳат ва ҳоказо масалаларни қамраб олмоқда.

Айни пайтда Ўзбекистон психологлари олдида аҳоли ўртасида психологик саводхонликни оширишга қаратилган қатор тадбирларни амалга ошириш, муаммоли вазиятга тушган оила аъзоларининг психологик имкониятларидан келиб чиққан ҳолда кўмаклашиш ва шунингдек, уларнинг психологик саводхонлигини кучайтириш сингари вазифалар турибди. Бунда эса Республикамизда оилавий психологик хизмат мақсадга мувофиқ даражада жорий этилишининг аҳамияти каттадир.

ХУЛОСА

“Бугунги кунда ёшларимиз нафақат ўқув даргоҳларида, балки радио - телевидение, матбуот интернет каби воситалар орқали ҳам ранг баранг ахборот ва маълумотларни олмоқда. Жаҳон ахборот майдони тобора кенгайиб бораётган шудай бир шароитда болаларимизниг онгини фақат ўраб-чирмаб, уни ўқима, буни кўрма, деб бир томонлама тарбия бериш, уларнинг атрофини темир девор билан ўраб олиш ҳеч шубҳасиз замоннинг талабига ҳам бизнинг эзгу мақсад-муддаоларимизга ҳам тўғри келмайди. Нега деганда биз юртимизда очик ва эркин демократик жамият куриш вазифасини ўз олдимизга қатъий мақсад қилиб қўйганмиз ва бу йўлдан ҳеч қачон қайтмаймиз .

... ёшларимизнинг маънавий оламида бўшлиқ вужудга келмаслиги учун уларнинг қалби ва онгида соғлом ҳаёт тарзи миллий ва умуммиллий кадриятларга ҳурмат-эҳтиром туйғусини болалик пайтидан бошлаб шакллантиришимиз зарур.

Шуни унутмаслик керакки, бугунги кунда инсон маънавиятига қарши йўналтирилган бир қарашда арзимас бўлиб туюладиган кичкина хабар ҳам ахборот оламидаги глобаллашув шиддатидан куч олиб, кўзга кўринмайдиган, лекин зарарини ҳеч нарса билан қоплаб бўлмайдиган улкан зиён етказиши мумкин”²⁴.

Ҳозирги замон ахбороти тизими, унинг жуда кенг имкониятларидан келиб чиқиб айтиш мумкинки, Ўзбекистонда ахборот олиш, сақлаш, фойдаланиш ва тарқатишнинг умуммиллий манфаат ва умуммиллий тараққиёт нуқтаи назаридан бошқарув механизмини яратиш, унинг моҳияти ва унсурларни чуқур англаш зарур бўлиб қолмоқда. Ана шу ҳаётий эҳтиёждан келиб чиқиб ахборот соҳасида миллий хавфсизликни таъминлаш тизимини яратишнинг қуйидаги усулларини қўллаш маданиятини зарур деб ҳисоблаймиз:

Биринчидан, *социологик йўналиш*. Бунда ахборот олиш ва тарқатиш жараёнида жамият тараққиётида ахборотнинг ижтимоий воқелик сифатидаги ролдан келиб чиқиб, жамиятда шаклланаётган ижтимоий онг йўналишлари ижтимоий тафаккур даражаси ва унинг оқимларини ўрганишни йўлга қўйиш керак.

Иккинчидан, *статистик йўналиш*. Кўп миллатли мамлакатда, хусусан, 130 дан ортиқ миллат ва элат яшаётган, 20 га яқин диний

²⁴ Каримов. И. А. Юксак маънавият - енгилмас куч. Тошкент. Маънавият. 2008. 114-115-бетлар.

конфессиялар фаолият кўрсатаётган Ўзбекистонда миллатлараро ва динлараро мажороларни турли сиёсий манфаатлар ва бузғунчи ғоялар таъсирида келиб чиқиши мумкин бўлган низолар манбаларини ўрганиб, таҳлил қилиб бориш.

Учинчидан, *сиёсий конфликтология ва сиёсий психология*. Ахборот психологик хавф авж олаётган бир пайтда, турли бузғунчи ғоялар инсон онги ва тафаккурига ўз таъсирини ўтказаётган бир шароитда сиёсий мажоролар келиб чиқиши мумкин бўлган манбаларни ўрганиш, омилларини аниқлаш ҳамда унинг натижасида жамиятда шаклланиши мумкин бўлган жамоатчилик фикри сиёсий қарашлари, руҳияти, ижтимоий-сиёсий психологик жиҳатларини изчил равишда ўрганиб борилмоғи лозим.

Тўртинчидан, *манتيқий тизимий ва функционал таҳлил*. Ахборот тизими, хусусан, ахборот психологик таъсир ахборот сиёсати тизими ва воситасининг муҳим қисми сифатида баҳоланиши лозим. Воқеликка ана шу тарзда ёндашиб, илмий - таҳлилий назарий ва амалий хулосалар чиқариш керак.

Бешинчидан, *ахборот тизимида миллий истиқлол ғоясининг устуворлиги*. Ҳар қандай фуқаро ахборот бозоридан “маҳсулот” танлаш жараёнида унинг қалбида, руҳиятида, кайфиятида, феъл-атворида, буларнинг барчасининг оқибати сифатидаги хатти-ҳаракати ва муносабатида мафкуравий иммунитет устуворлигини таъминлаш. Энг аввало ҳар бир фуқаронинг сўз ва фикр эркинлиги, ахборот олиш ва тарқатиш ҳуқуқи Конституция билан қафолатланди. Оммавий ахборот воситалари тўғрисидаги бир қатор қонунлар яратилди ва амалда қўлланилмоқда. Мустақил нашрлар сони кескин кўпайди. Буларнинг ҳаммаси мамлакат ички ҳаётида миллий ахборот тизимининг ўзига хос тараққиётдан далолат беради.²⁵

Яна шуни таъкидлаш лозимки, интернет воситаларидан ўрин олган жамики ахборот ва маълумотларнинг ҳаммаси ҳам реал ҳаққоний эмаслиги айни пайтда аён бўлмоқда. Бундан келиб чиқиб айтиш жойизки, олинаётган далилларнинг қай даражада тўғрилигини онгли равишда мушоҳада этиш мақсадга мувофиқдир. Шундагина интернет орқали эгаллаётган билимларимизнинг ҳаётимизда ижобий самара беришига ишонч ҳосил қилиш мумкин.

²⁵ Жўраев Н., Тарих фалсафасининг назарий асослари. Тошкент. Маънавият. 2008. 7-боб, 2- қисм, 427-428-бетлар.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Каримов И.А. Юксак маънавият енгилмас куч. – Тошкент, “Маънавият”, 2008.
2. Богданова М.В. Психологические защитные механизмы (к пониманию взаимозависимости защитных систем: психологической и иммунной) // Вестник ТюмГУ.- 2005.- № 3.- С. 14-18.
3. Богомолов А.М., Портнова А.Г. Связь интенсивности психологической защиты личности с процессом самореализации // Психологическая наука и образование. –2004. –№2. –С.27-31
4. Быкова О.Н. Языковое манипулирование общественным сознанием. – Красноярск: Изд-во Красноярского ун-та, 1999.
5. Венгеров А.Б. Информационная ситуация может способствовать как прогрессу, так и деградации общества // Компьютер и право, № 1, 1994.
6. Волков Е.Н. Критерии, признаки, определения и классификации вредящего психологического воздействия: психологическое травмирование, психологическая агрессия и психологическое насилие // Журнал практического психолога. 2002 № 6.
7. Информационная и психологическая безопасность в СМИ / Под ред. А.И.Донцова, Я.Н. Засурского, Л.В. Матвеевой, А.И. Подольского. М., 2002.
8. Смирнова С.В. Социально-психологическая профилактика молодёжной криминальной агрессивности. Автореф. дисс.канд. психол. наук. Москва, 2007.

МУНДАРИЖА

1. Сўз боши	3
2. Глобаллашув шароитида ёт ғоялардан ҳимояланишнинг ижтимоий-психологик хавфсизлиги	5
3. Ёшлар ўртасида ахборий-психологик хавфсизлик муаммолари	11
4. Ахборотлашган жамиятда ёшлар психологиясига таъсир этувчи омиллар	17
5. Психологик ҳимоя – шахс фаолиятининг регулятив механизми сифатида	22
6. Шахс психологик ҳимоясини таъминлашда таълим – тарбиянинг ўрни	24
7. Ёшларни турли ёт ғоялардан ҳимоялашда оилавий психологик хизматнинг ўрни	29
8. Хулоса	32
Адабиётлар рўйхати	34

**Умаров Бахриддин, Феруза Акрамова,
Нигора Шомуротова**

**ОИЛАДА ЁШ АВЛОДНИ ЁТ ҒОЯЛАРГА
ҚАРШИ “ҒОЯВИЙ ИММУНИТЕТ”ИНИ
ОШИРИШНИНГ ПСИХОЛОГИК ЖИҲАТЛАРИ**

Илмий-услубий қўлланма

Босишга 28.11.2016 йилда рухсат этилди.

Бичими 60x84¹/₁₆.

Ҳажми 2,25 босма табоқ.

Адади 300 нусха.

64-буюртма

«SIRIUS-MEDIA» МЧЖ да чоп этилди.

Тошкент шаҳар, Яккасарой тумани, Бобур кўчаси, 4- уй.